

Onderzoeksproject rond de wenselijkheid en haalbaarheid van een open depotwerking

DE ONDERZOEKSOPDRACHT

Het archeologisch projectbureau ARON bvba (Petra Driesen) deed in 2002–2003 onderzoek naar een ‘open depotwerking’. Dit gebeurde in opdracht van een partnerschap tussen de provincie Limburg (Provinciaal Centrum Cultureel Erfgoed en Provinciaal Gallo-Romeins Museum) en de Erfgoedcellen Antwerpen, Brugge en Gent (het project ‘Erfgoedcampus / Erfgoeddepots in Vlaanderen’), en met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Beeldende Kunst en Musea.

Het resultaat van het onderzoek bestaat uit een theoretisch luik met ‘bouwstenen en modellen’ en een ‘stappenplan voor een depotwerking’, en een *case study* met de neerslag van een ‘veldonderzoek voor de provincie Limburg’.

Het onderzoeksproject is toegespitst op het ‘roerend erfgoed’ en het ‘roerend erfgoed, onroerend door bestemming (en incorporatie)’. Onroerend, industrieel en archivalisch erfgoed komen terzijde aan bod. Ze vormen het onderwerp van een afzonderlijk onderzoek.

UITGANGSPUNTEN EN BASISVRAGEN VAN HET ONDERZOEK

Er doen zich op het terrein diverse problemen voor rond een verantwoorde (tijdelijke) opslag van roerend erfgoed. Niet erkende regionale en lokale musea, archeologische collecties en kerkfabrieken hebben doorgaans te weinig mogelijkheden en middelen om een depotruimte naar hedendaagse normen uit te bouwen. Musea zijn, bij gebrek aan een andere oplossing, vaak genoodzaakt collecties op te nemen die niet in hun verzamelbeleid passen. In Vlaanderen bestaat nauwelijks gespecialiseerde opvang voor noodlijdend en kwetsbaar erfgoed en al evenmin grootschalige opvang voor bedreigd erfgoed.

Met andere woorden: er is nood aan een efficiënte depotwerking voor de (tijdelijke) opvang van objecten.

Een overkoepelende (regionale) depotwerking kan aan deze nood tegemoetkomen. Daarbij rijzen dadelijk enkele fundamentele vragen:

- Welke functies moet de depotwerking omvatten: louter bewaring en conservering of ook actieve depotwerking en mogelijkheden voor ontsluiting van het erfgoed? Welke formule beantwoordt het best aan de bestaande noden?
- Welke rol kunnen de verschillende partners en de provinciale overheid hierin spelen? Een depotwerking (in tegenstelling met een depot) heeft een ondersteunende functie ten aanzien van partners en erfgoedbezitters. Hoe moet de samenwerking met andere sectoren (bv. monumentenzorg) verlopen?
- Is het mogelijk en wenselijk dat de depotwerking toegankelijk wordt gemaakt voor het publiek, en in welke mate – hoe open kan de depotwerking zijn?

In het onderzoek werd naar een antwoord op deze vragen gezocht.

HET ERFGOEDLANDSCHAP: WIE IS ACTIEF OP HET TERREIN VAN HET ERFGOED?

Een depotwerking staat nooit op zichzelf maar functioneert binnen een erfgoedlandschap waarin verschillende spelers actief zijn. Welke actoren en mogelijke partners voor een depotwerking zijn actief in het erfgoedlandschap?

De belangrijkste betrokkenen op **federaal niveau** zijn het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium en het Rijksarchief. De actiefste medespeler op het erfgoedterrein is evenwel de **Vlaamse overheid** met de afdelingen Monumenten en Landschappen en vooral Beeldende Kunst en Musea van de Vlaamse Gemeenschap. Op archeologisch vlak is het vroegere Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (momenteel ondergebracht in het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed) een noodzakelijke partner. Onder meer ook het Museumdecreet (wellicht vanaf 2005 geïntegreerd in het Erfgoeddecreet dat ook de erfgoedconvenants en de subsidiëring van publicaties en projecten betreffende cultureel erfgoed regelt), het decreet Volkscultuur, het Archiefdecreet (privaatrechtelijke culturele archiefwerking) en het Topstukkendecreet zijn belangrijke instrumenten.

Heel wat **steunpunten** zijn actief in het erfgoeddomein. De belangrijkste voor een depotwerking zijn Culturele Biografie Vlaanderen (steunpunt voor archiefinstellingen, bewaarbibliotheken, documentatiecentra, erfgoedcellen en musea), het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (steunpunt voor volkscultuur) en Cultuur Lokaal (steunpunt voor lokaal cultuurbeleid).

De bestaande **belangen- of koepelverenigingen** zoals de Vlaamse Museumvereniging en de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief-, en Documentatiewezen, de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg, Heemkunde Vlaanderen en de Koning Boudewijnstichting spelen al jarenlang een ondersteunende en ontwikkelende rol inzake erfgoed. De wetenschappelijke functie wordt in hoofdzaak waargenomen door de **universiteiten** in Vlaanderen.

Sinds vele jaren nemen de **provinciale overheden** deel aan het erfgoedbeheer, door het ondersteunen van de inventarisering, het behoud en de ontsluiting van erfgoed. De **gemeenten** voeren een eigen erfgoedbeleid dat erg uiteenlopend kan zijn. Het opstellen van cultuurbeleidsplannen en de aanwerving van cultuurbeleidscoördinatoren betekenen een belangrijke positieve ontwikkeling inzake het erfgoedbeleid op lokaal niveau.

Aan de basis bevinden zich **de erfgoedbezitters zelf**. Voor dit onderzoek werden de amateur-archeologen, geschied- en heemkundige kringen, musea, gemeenten, OCMW's en kerkfabrieken ondervraagd. Tenslotte kunnen ook **particuliere actoren** zoals restaurateurs, privé-verzamelaars, zelfstandige onderzoekers en het (geïnteresseerde) publiek, bij een depotwerking betrokken zijn.

HET THEORETISCHE ONDERZOEK: BOUWSTENEN EN MODELLEN VOOR DE UITBOUW VAN EEN DEPOTWERKING

BOUWSTENEN VAN DE DEPOTWERKING

Opdat een complexe structuur zoals een open depotwerking succesvol zou kunnen functioneren, is een systeem nodig dat de verschillende bouwstenen van de werking efficiënt organiseert. In de depotwerking zijn drie hoofdaspecten te onderscheiden: erfgoed, werking en infrastructuur.

Eerste pijler: **ERFGOED**. Het erfgoed kan onderverdeeld worden in: de **erfgoedsoort**, de **materiaalsoorten** en de **juridische aspecten**. De complexe juridische problematiek concentreert zich bv. op eigendom, bezit en houderschap; het statuut van een depotcollectie; en roerend versus onroerend erfgoed.

Tweede pijler: **WERKING**. De werking van een depot bestaat uit het management (de interne omkadering van de depotwerking), de objectgerichte werking en de publiekgerichte werking.

Management gaat over het beheer en het statuut van de depotwerking (wie is of zijn de initiatiefnemer(s)? Met wie wordt samengewerkt?), en de functies van het personeel. Een goede interne en externe communicatie is essentieel voor een gunstig verloop van het project en voor de ontwikkeling van een draagvlak voor de depotwerking. Ook veiligheid, mogelijke verzekeringen, calamiteitenplanning zijn belangrijke elementen die van bij de aanvang in het management aan bod moeten komen. Fondsenwerving en een goed financieel beheer hebben een impact op de slaagkansen van een initiatief. Al deze bouwstenen vormen het noodzakelijke kader voor de praktische depotwerking.

Objectgerichte werking betreft het verantwoorde beheer en behoud van de objecten: het transport en de manipulatie van erfgoed; de noodzakelijke handelingen bij het in depot nemen van objecten; het inventariseren, registreren, documenteren en onderzoeken van de collectie; de preventieve en actieve conservering.

Publiekgerichte werking omvat het creëren van een breed maatschappelijk draagvlak voor de werking van het erfgoeddepot. In het kader van het huidige erfgoedbeleid kan een depotwerking niet uitsluitend op erfgoedbeheer en -behoud gericht zijn.

Derde pijler: **INFRASTRUCTUUR**. Hieronder vallen alle elementen die bijdragen tot een verantwoorde omgeving voor het aan het depot toevertrouwde erfgoed: de vestigingsplaats en omgeving van het depotgebouw, de voorwaarden waaraan het casco moet voldoen, de zonering en ruimtelijke indeling van het interieur, het materiaal en de inrichting van het depot met opberg- en verpakkingssystemen. Een efficiënte depotwerking vereist een doordacht patroon van interne circulatieroutes: de ruimtelijke verhouding tussen de verschillende deelaspecten van de depotwerking (circulatie van erfgoed en personeel, circulatie van publiek...) dient vooraf goed bestudeerd te worden, eventueel met behulp van een 'stroomschema'. Er moeten keuzes gemaakt worden in overeenstemming met de beoogde werking.

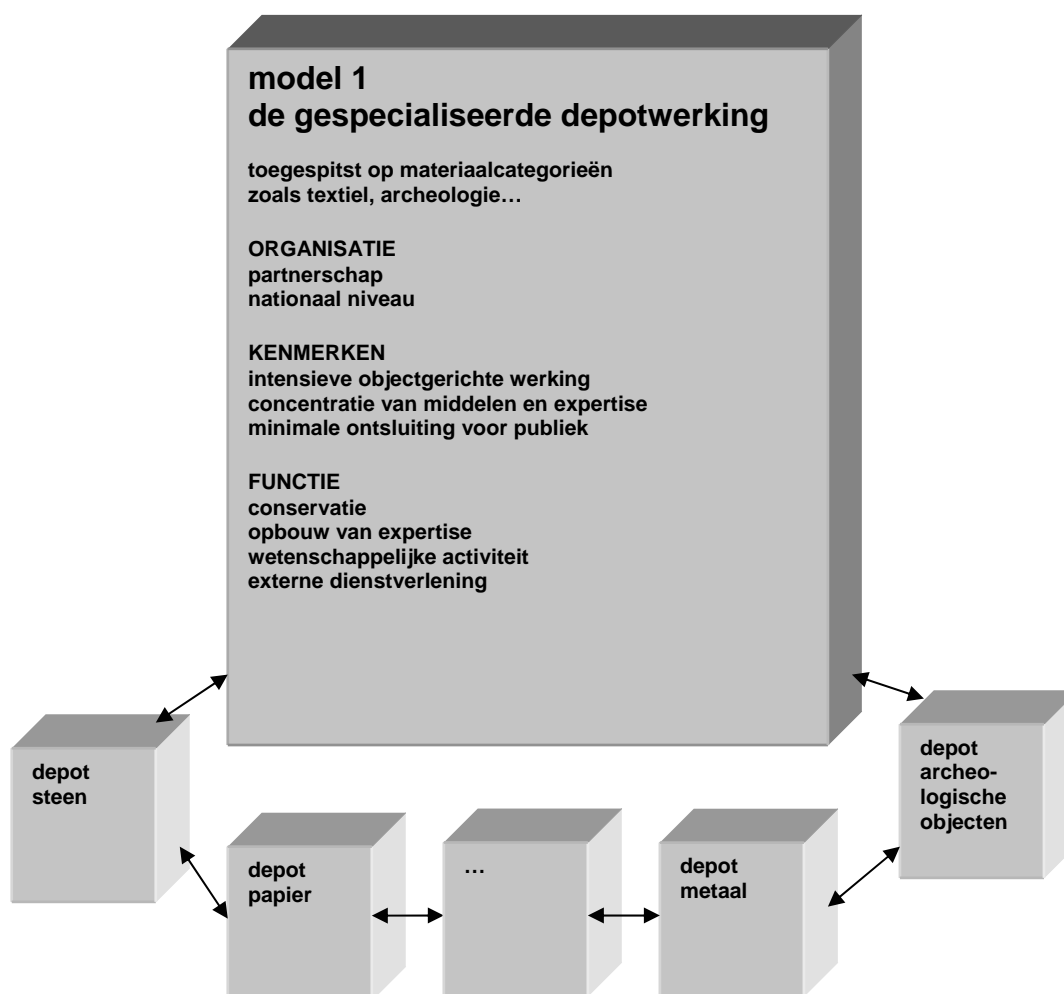
MODELLEN VOOR DE UITBOUW VAN EEN OPEN DEPOTWERKING

Met de bouwstenen als basis werden vier theoretische modellen van een open depotwerking ontwikkeld. In de praktijk kunnen elementen van deze modellen gecombineerd worden voor de uitbouw van een eigen depotwerking.

Model 1. De gespecialiseerde depotwerking

Model 1 komt tegemoet aan de behoefte aan gespecialiseerde opvang, bewaring en behandeling van specifieke, meestal problematische of noodlijdende erfgoedobjecten: bv. een depotwerking voor textiel of archeologische objecten. De individuele aanpak maakt een diepgaande objectgerichte werking, de opbouw van een ruime expertise en een intensieve wetenschappelijke activiteit mogelijk. Dit type depotwerking bekleedt een eigen plaats in een breder netwerk van depotwerkingen. Wegens de kwetsbaarheid van het erfgoed wordt het depot minimaal opengesteld. Omdat zo'n uitgebreide gespecialiseerde depotwerking een grote financiële investering vereist, gebeurt de uitbouw van dit model bij voorkeur op nationaal niveau en met steun van een partnerschap.

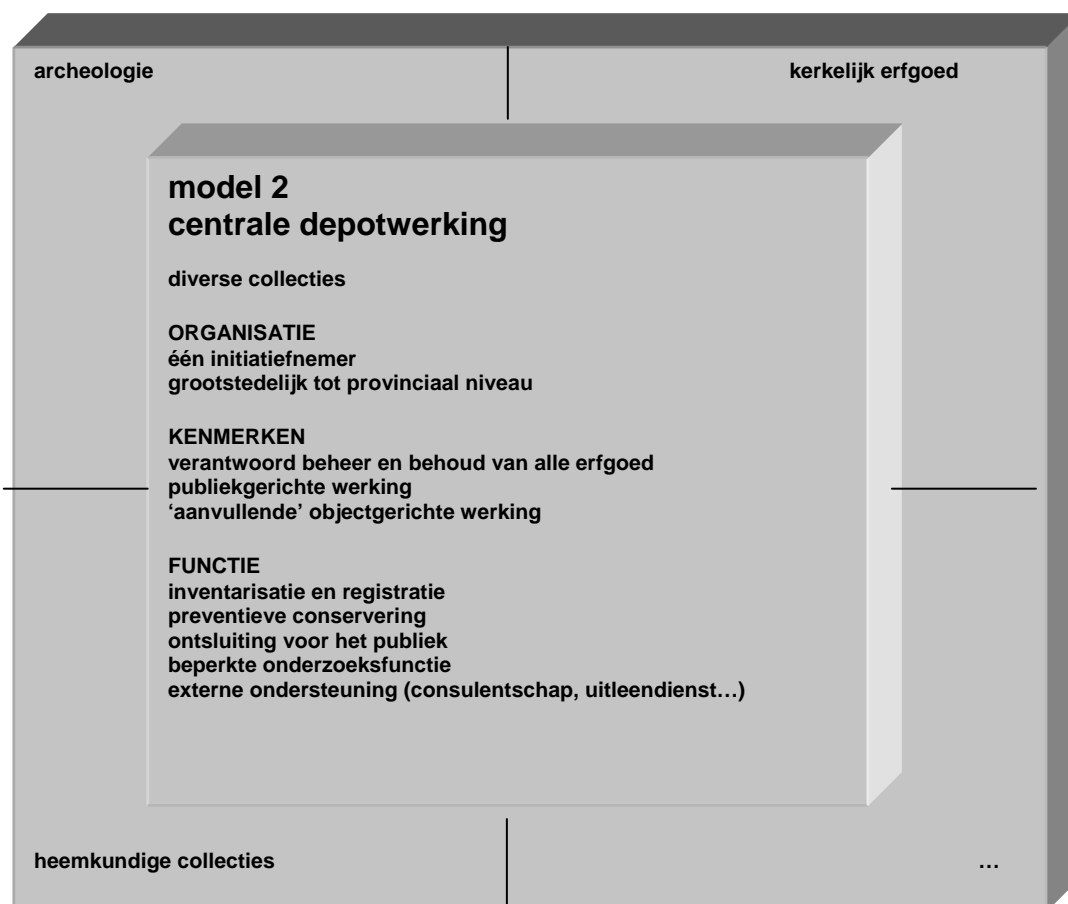
Voorbeelden uit de praktijk zijn onder meer de depotwerkingen van het Archeological Archive & Research Centre in Londen en de depots van het Musée des Arts et Métiers in Parijs.

Model 2. De gecentraliseerde depotwerking

Model 2 presenteert een grootschalige depotwerking voor alle erfgoedcategorieën, met een grootstedelijke tot provinciale reikwijdte, gedragen door één initiatiefnemer. Kenmerkend voor dit model is de opvang en bewaring van gediversifieerde (bulk)collecties. Deze centraal georganiseerde depotwerking wordt een 'zenuwcentrum' voor de erfgoedzorg in een bepaald gebied. Een inschakeling in een ruimer verband van depotwerkingen is niet echt noodzakelijk maar toch aan te raden. De objectgerichte activiteit zal hier vanzelfsprekend veeleer in de breedte en minder diepgaand uitgebouwd zijn. Het depot zal daarentegen meer mogelijkheden voor ontsluiting en publiekgerichte werking bieden. Dit laatste is een belangrijk aandachtspunt in het huidige erfgoedbeleid, zeker bij significante investeringen. Een gecentraliseerde depotwerking vergt omvangrijke investeringskosten en (op de lange termijn) ook aanzienlijke exploitatiekosten.

Voorbeelden uit de praktijk die bij dit theoretische model 2 aanleunen, zijn onder meer de depotwerking van Museum het Toreke in Tienen, de beginnende depotwerking van het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur in Heverlee, en het centraal buitendepot Helicon Conservation Support in Alphen-aan-den-Rijn (Nederland).

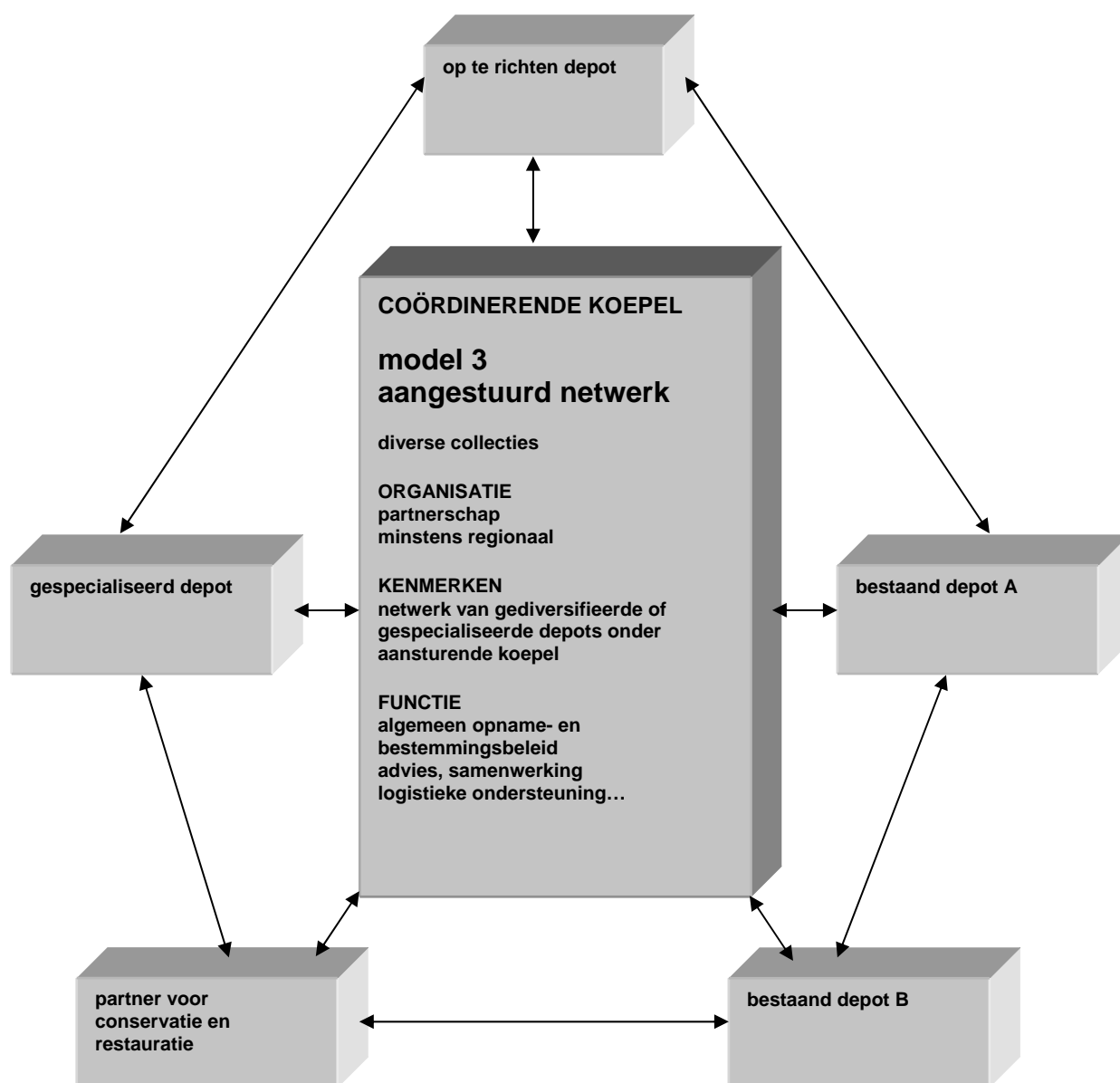

Model 3. Het aangestuurde netwerk

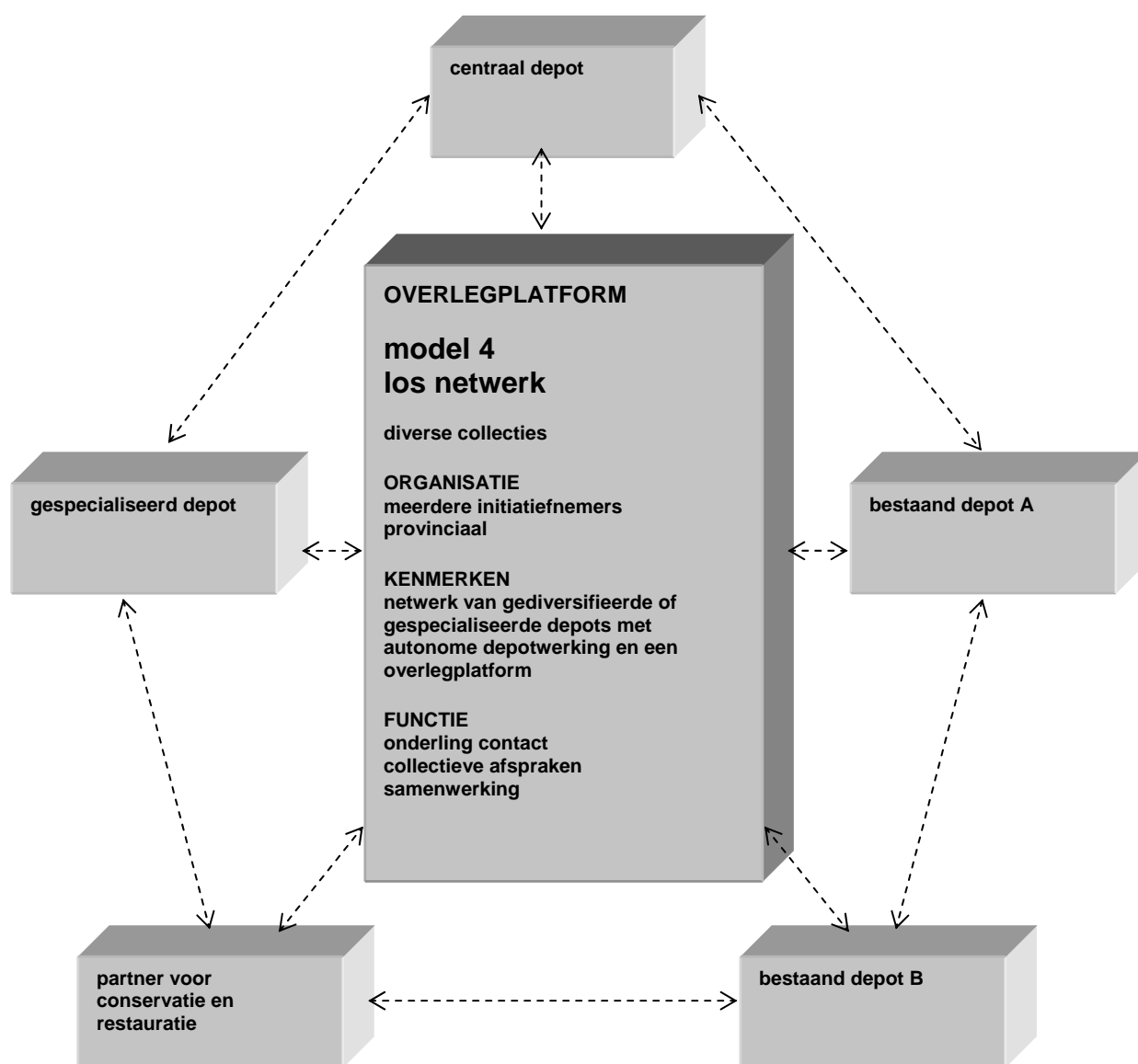
Onder *Model 3* wordt een netwerk van depotwerkingen verstaan dat georganiseerd is als een partnerschap en met minstens een regionale reikwijdte. Dit netwerk berust op een gemeenschappelijk beleid en een gedeelde visie omtrent erfgoed. Een centrale koepel heeft een aansturende en ondersteunende opdracht. Voordeel van deze sturing is dat het netwerk eenvormiger, meer coherent en dus efficiënter zal werken. Binnen het netwerk wordt op verschillende plaatsen (bestaande depotwerkingen, eventueel nieuw op te starten depotwerkingen) erfgoed van diverse soorten en materialen bewaard. De samenwerking kan mettertijd de mobiliteit en de groepering van de collecties stimuleren, waardoor een hogere graad van objectgerichte werking en specialisatie mogelijk wordt.

Voorbeelden uit de praktijk zijn onder meer het centraal depot van de Stedelijke Musea Antwerpen, de depotwerking van het Instituut Collectie Nederland, het Provinciaal depot voor bodemvondsten in Nederlands-Limburg (Maastricht en Heugem).

Model 4. Het losse netwerk

Model 4, het meest pragmatische van de vier modellen, gaat uit van een netwerk van bestaande autonome depotwerkingen met een provinciale reikwijdte. Het netwerk heeft een losse structuur, zonder leidinggevende of coördinerende koepel maar wel met een overlegplatform. Door de samenwerking ontstaat het voordeel van uitwisseling waardoor kwaliteitsverbetering en kostenbesparing mogelijk worden. Ook kunnen aan de depotwerkingen extra faciliteiten (bv. een conservatieatelier) of een aanvullende depotwerking worden toegevoegd. Met een goed plan en voldoende ondersteuning kan een goed functionerend los samenwerkingsverband evolueren naar model 3.

HET VELDONDERZOEK LIMBURG

DE BETROKKENEN

Om een beeld te krijgen van de wenselijkheid en haalbaarheid van een depotwerking in een bepaalde regio, is het nodig de erfgoedbezitters uit deze regio aan het woord te laten. De bevraging van het Limburgse veld concentreerde zich op de erfgoedbezitters met een wettelijke opdracht tot behoud en beheer van verzamelingen (erkende musea, gemeentebesturen, kerkfabrieken, OCMW's) en op de particuliere erfgoedverenigingen waarmee het beleid regelmatig in contact komt (amateur-archeologen, geschied- en heemkundige kringen en meer lokale museale initiatieven).

DE METHODE

De ondervraging gebeurde via een combinatie van gerichte steekproeven, zoals interviews met bevoorrechte getuigen, telefonische en schriftelijke enquêtes. Er werd een bezoek gebracht aan een aantal Limburgse (museale) instellingen met een depotwerking. De doelgroepen werden ondervraagd over het erfgoed in hun bezit, de toestand daarvan en de knelpunten, de door hen genomen beheers- en behoudsmaatregelen, en hun houding en verwachtingen ten aanzien van een bovenlokale depotwerking. De verzamelde gegevens van het veldonderzoek en de schriftelijk rondvraag werden kritisch geïnterpreteerd: immers, de beperkte bereidheid tot medewerking bij sommige erfgoedbezitters, en een mogelijk gebrek aan inzicht in de problematiek kunnen een vertekend beeld geven.

De antwoorden op de enquête bleven relatief beperkt (gemiddeld 27 à 30 %) maar het veldonderzoek kan toch als representatief worden beschouwd. De resultaten van de onderscheiden methoden leverden overigens een opmerkelijk overeenkomstig beeld op.

ALGEMENE BEVINDINGEN

Het is jammer genoeg niet goed en zelfs slecht gesteld met het Limburgse erfgoed – uitgezonderd het door erkende musea beheerde erfgoed. Vooral textiel, papier en schilderijen, grote industriële en agrarische voorwerpen, gepolychromeerde objecten zijn de zorgenkinderen. De maatregelen die voor het beheer en behoud van het erfgoed worden genomen, zijn erg uiteenlopend en kaderen in een aanpak die varieert van 'amateuristisch' bij de amateur-archeologen, geschied- en heemkundige kringen en lokale musea, tot professioneel bij een aantal openbare besturen en kerkbesturen. De erkende musea, en die met erkenningspotentieel, leveren inspanningen volgens hun mogelijkheden. Bij de erkende musea bestaat doorgaans al een depotwerking met een geprofessionaliseerd erfgoedbeheer en -behoud.

In veel gevallen schiet het erfgoedbeheer ter plekke tekort, wat een depotwerking verantwoordt. Sommige erfgoedbezitters hebben behoefte aan financiële, logistieke en dienstverlenende ondersteuning, andere aan de beschikbaarheid van een extern depot. Er is een duidelijk verschil tussen vrijwillige erfgoedbezitters die in hun collectie de legitimatie van hun activiteit vinden en de (meestal openbare) erfgoedbezitters die een wettelijke opdracht tot beheer en behoud hebben. De eerste groep – amateur-archeologen, kringen en lokale museale initiatieven – staat doorgaans sceptisch tegenover een depotwerking (o.a. uit vrees het eigendomsrecht

te verliezen) en vraagt in de eerste plaats financiële en intellectuele ondersteuning. De tweede groep, die over het algemeen beter tot goed uitgerust is voor het erfgoedbeheer en -behoud, is positiever ingesteld en toont zich vragende partij voor een bovenlokaal depot.

Uit het veldonderzoek blijkt dat in de provincie Limburg één en ander beweegt op het gebied van depotwerking: het centraal depot voor de stedelijke musea Hasselt, het depot van het Gallo-Romeins Museum, het depot van de stad Tongeren (stadsarchief), het depot van het Museum Vlaamse Minderbroeders zijn recent op professionele wijze uitgebouwd. Het Openluchtmuseum Bokrijk en Museactron Maaseik hebben plannen in die richting. De bestaande werking is vooral gericht op registratie, documentatie en preventieve conservering. Onderzoek en actieve conservering komen binnen deze instellingen in de tweede plaats en soms veeleer beperkt aan bod.

Uitgaande van de huidige situatie op het gebied van erfgoedbeheer- en behoud, en rekening houdend met de noden van de erfgoedbezitters kan gesteld worden dat in de provincie Limburg behoefte is aan een goed uitgebouwde depotwerking. Het model van het 'losse netwerk' met een overlegplatform (model 4) is voor de nabije toekomst het meest geschikt om bij te dragen aan een erfgoedbeleid voor Limburg. Op termijn kan deze organisatie evolueren naar een 'aangestuurd netwerk' met een coördinerende koepel, bij voorkeur op provinciaal niveau (model 3).

EN VERDER? BIJKOMEND ONDERZOEK IN LIMBURG; LOPEND ONDERZOEK IN ANTWERPEN, BRUGGE EN GENT

LIMBURG

Er is een korte bijkomende studie gepland om de technische aspecten van zo'n netwerk concreet te bepalen en te bekijken of model 4 haalbaar is. Voor het uitwerken van dit scenario is in eerste instantie een afstemming en overleg tussen de bestaande initiatieven nodig. Indien het provinciebestuur beslist om een bovenlokale depotwerking op te starten, dan moet met een aantal aandachtspunten rekening worden gehouden, zoals het onderscheid tussen publiek en privaat domein, en het vertrouwensaspect.

ANTWERPEN, BRUGGE EN GENT:

een onderzoek naar de wenselijkheid en de mogelijkheden van een gemeenschappelijke depotwerking voor meerdere erfgoedbeheerders in een stedelijke context

Toen in 2002 het onderzoeksproject naar de haalbaarheid en wenselijkheid van een depotwerking in Limburg werd opgestart, werden de drie Erfgoedcellen Antwerpen, Brugge en Gent bij het initiatief betrokken. Deze hadden in hun opdracht een onderzoek opgenomen naar de bewaartoestand van erfgoedcollecties in hun stad. De Erfgoedcellen ondersteunden dan ook de studie in de provincie Limburg. De uitkomst van het Limburgse project schetst een goed beeld van de situatie binnen de regio. Antwoorden voor de specifiek stedelijke context binnen Antwerpen, Brugge en

Gent ontbraken echter. De Musea stad Antwerpen en de Erfgoedcel Antwerpen startten daarom een verder onderzoek op.

De studie bestaat uit een eerder theoretisch luik en een veldonderzoek. In het eerste deel worden enkele organisatorische aspecten van een depotwerking bekeken: calamiteitenplanning, inrichting van depotruimtes, fondsenwerving, personeelsfuncties enzovoorts. Deze elementen worden mee opgenomen in vijf modellen van samenwerkingsverbanden rond depots en depotwerking. Aan de hand van een veldonderzoek wordt vervolgens nagegaan op welke manier een gemeenschappelijke depotwerking vorm kan krijgen in een stedelijke context. Hiertoe werden binnen Antwerpen, Brugge en Gent een aantal erfgoedbeheerders bevroegd: met name musea, archieven, kerkfabrieken, OCMW's en steden en gemeenten. Centraal staan twee vragen: of een gemeenschappelijke depotwerking eigenlijk wel gewenst is, en hoe een dergelijke werking zou kunnen inspelen op de vragen en noden bij de erfgoedbeheerders. De respons van de vele deelnemers op enquêtes, focusgroepen en interviews vormen dan ook een mogelijk vertrekpunt voor het verdere uitstippelen van een beleid omtrent de bewaring van erfgoedcollecties.